

СТРУКТУРА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

У статті розкрита структура професіоналізму практичних психологів, описані критерії, показники та умови його розвитку.

Ключові слова: професіоналізм, когнітивний, мотиваційно-ціннісний та операційно-технологічний компоненти професіоналізму.

Постановка проблеми. Потреба суспільства у ефективній професійній діяльності практичних психологів у закладах освіти вимагає розвитку їх професіоналізму. Сьогодні зміст психологічних умов розвитку професіоналізму практичних психологів визначають протиріччя, які виявлені нами на основі аналізу наукової психологічної літератури, а також вивчення досвіду їх роботи. Це протиріччя між зростаючою потребою суспільства в творчих практичних психологах, які постійно прагнуть до підвищення свого рівня професіоналізму і недостатньою підготовленістю таких працівників, відсутністю науково обґрунтованої і практично апробованої моделі професіоналізму, відсутністю комплексної програми розвитку належного рівня професіоналізму.

Ступінь розробленості проблеми. В останні десятиріччя проблема професіоналізму стала предметом дослідження психологічної науки. У контексті організаційної психології та акмеології вивчаються умови та чинники руху людини до вершин професіоналізму. Досліджуються акмеологічні інваріанти професіоналізму [2], професійно важливі якості представників різних професій [1; 2; 7], акмеологічні технології розвитку особистісно-професійних якостей та вмінь, індивідуальний стиль діяльності [4; 5; 6], мотивація професійної діяльності, особливості професійного становлення та оптимізації діяльності фахівців у конкретних видах діяльності [3; 5; 7; 8]. Аналіз професіоналізму як комплексного феномена передбачає вивчення його як властивості, процесу та стану людини-професіонала [3, с. 57].

На думку А.К. Маркової, сформувався самостійний напрямок – психологія професіоналізму, який «виявляє умови і закономірності просування людини до професіоналізму в її праці, зміни психіки людини в процесі сходження до професіоналізму» [6, с. 26].

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу про професіоналізм, ми будемо дотримуватися наступного визначення. Професіона-

лізм – це інтегральна характеристика практичного психолога, яка передбачає наявність високого рівня здійснення ним професійної діяльності та професійно-особистісну зрілість.

Єдиної думки дослідників у галузі практичної психології щодо категорії «професіоналізм» поки що не склалось, не розроблена структура та зміст професіоналізму практичних психологів, не виокремлено критерії, показники та умови його розвитку.

Мета статті. Визначити структуру, критерії, показники та умови розвитку професіоналізму практичних психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі аналізу психологічної літератури нами визначено структуру професіоналізму практичних психологів, яка включає когнітивний, мотиваційно-ціннісний та операційно-технологічний компоненти. Когнітивний компонент професіоналізму практичних психологів – це їх знання з професійної діяльності, знання про її ефективність, кар'єру та професійно-особистісну зрілість.

Практичний психолог повинен мати знання в обсязі вищої освіти зі спеціальності «Психологія», «Практична психологія». Має знати загальну, соціальну, педагогічну, вікову психологію, психологію особистості, загальну педагогіку, основи дефектології, сексології, профорієнтації та психології праці, психодіагностики, психопрофілактики, психотерапії, психогігієни, структуру системи освіти, психологію управління; форми, методи, засоби ефективного навчання і виховання, діагностики і корекції психічного розвитку дитини; програмно-методичні матеріали і документи щодо обсягу, рівня освіти дітей, вимоги до нормативного забезпечення навчально-виховного процесу; індивідуальні характеристики вихованців, учнів, соціальні, культурні, психологічні та інші умови їхнього навчання та виховання; основні напрямки і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки; етичний кодекс психолога, законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання дітей та молоді; державну

мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

Ефективність характеризується співставленням результатів та витрат у діяльності практичного психолога. Ефективність визначається або кількістю витрат, необхідних для отримання певного результату, або результатом, отриманим за певних витрат. Об'єднує ефективних практичних психологів їх уміння добиватися позитивного результату в усьому, за що б вони не бралися.

Кар'єра – це успішне просування вперед у професійній діяльності практичного психолога як особистості і як суб'єкта цієї діяльності. Професійна зрілість формується в процесі професіоналізації. Це формування Я-образів: «Я – практичний психолог», «Я – практичний психолог-професіонал», що досягається шляхом вирішення професійних завдань. Особистісна зрілість характеризує людину, яка знає професійні цінності і слідує їм, має розвинену професійну свідомість і професійні здібності, використовує прийоми професійного мислення, проявляє інтерес і творчість у праці.

Мотиваційно-ціннісний компонент професіоналізму практичних психологів – це їх професійно-ціннісні орієнтації, професійні мотиви, базові та актуальні потреби, стійке позитивне ставлення до професійної діяльності, задоволеність нею, спрямованість на діяльність і на людей.

Професійно-ціннісні орієнтації – це вибрані і прийняті людиною основи оцінки призначення діяльності, системи духовних цінностей, професійних менталітетів, правила професійної етики. Цінностями практичного психолога є люди, з якими він працює, розуміння їх особистісних проблем, здатність надавати їм допомогу тощо.

Мотивація – це процес спонукання себе до взаємодії з клієнтами з метою надання їм допомоги. Мотивація означає сукупність всіх детермінант поведінки, які спонукують практичного психолога до активності, а також об'єкт, на який ця активність спрямована. Професійна мотивація – це те, ради чого практичний психолог втілює свої професійні здібності.

Базові потреби практичних психологів є найбільш сильними і значущими мотивами їх професійної діяльності, а актуальні потреби є другорядними за силою та ступенем значущості після базових.

Задоволеність професійною діяльністю – це суб'єктивна оцінка якості тих чи інших об'єктів, умов життя і діяльності, життя в цілому, стосунків із людьми, самих людей, в тому числі і самого себе. Задоволеність – це емоційно-оцінне ставлення практичного психолога до виконання роботи та умов її протікання.

Операційно-технологічний компонент професіоналізму практичних психологів – це сукупність умінь, навичок, способів дій, прийомів для забезпечення професіоналізму цих працівників.

Професійне мислення практичного психолога включає в себе способи отримання ним нових знань про різні аспекти професійної діяльності; прийоми постановки, формулювання і розв'язання професійних завдань; етапи прийняття і реалізації рішень; прийоми цілевстановлення і планування, вироблення нових стратегій професійної діяльності.

Професійна творчість – це знаходження нових нестандартних способів розв'язання професійних завдань, прийняття рішень. Результатами професійної творчості можуть бути: нове розуміння предмета праці (нові ідеї, закони, концепції), новий підхід до способів професійних дій, орієнтування на отримання принципово нових, оригінальних результатів.

Сутність планування полягає у виробленні напрямів, шляхів, засобів і заходів щодо реалізації цілей професійної діяльності практичного психолога.

Уміння контролювати передбачає самоспостереження за процесом власної професійної діяльності, оцінювання результатів, співвіднесення їх з визначеною метою. У психологічному аспекті контроль є особливим видом діяльності практичного психолога, пов'язаним із наданням своєчасної допомоги клієнтам, здійсненням за необхідності відповідних заходів, спрямованих на досягнення розв'язання їх проблем.

Прийняття рішення – вольовий акт формування послідовності дій, результатом яких є досягнення конкретної цілі практичного психолога на основі перетворення вихідної інформації. Це вибір кращого рішення з чисельних альтернатив.

Обмеження – це чинник, що стримує потенціал та результати роботи практичного психолога. Практичний психолог у процесі самопізнання вивчає, усвідомлює і долає обмеження, які перешкоджають професійному успіху та особистому зростанню.

Ми діагностували компоненти професіоналізму практичних психологів за такими критеріями та показниками (таблиця 1).

Програма розвитку професіоналізму практичних психологів була розроблена автором і впроваджена в умовах навчання практичних психологів, зміст якої включав міні-лекції, рольові ігри, різноманітні вправи, групові дискусії, розв'язання конкретних психологічних ситуацій, психологічний практикум, «мозковий штурм», метод фокальних об'єктів тощо.

Для перевірки ефективності цієї програми було створено експериментальну та контрольну групи досліджуваних. Члени обох груп мали приблизно однаковий рівень розвитку професіоналізму. В експериментальній групі підготовка мала системний, цілісний характер відповідно до розробленої автором програми.

Компоненти, критерії та показники професіоналізму практичних психологів

Компоненти	Критерії	Показники
Когнітивний компонент	Знання з професійної діяльності, знання про її ефективність, кар'єру та професійно-особистісну зрілість	Рівень знань. Індексна оцінка, яка визначається кількістю наявних знань щодо загальної їх кількості
Мотиваційно-ціннісний компонент	Професійно-ціннісні орієнтації	Ієрархія цінностей
	Спрямованість на успіх діяльності	Рівень мотивації до успіху
	Задоволеність професійною діяльністю	Рівень прояву flow-ефекту
Операційно-технологічний компонент	Професійне мислення, професійна творчість	Частота прояву Рівень розвитку
	Уміння і навички успішно планувати	Рівень вирішення (низький, адаптаційний, інноваційний)
	Уміння успішно приймати рішення	Частота прояву
	Уміння визначати власні обмеження	Частота прояву обмежень

У контрольній групі підготовка практичних психологів носила традиційний характер і не містила спеціальних вправ, спрямованих на їх професійний розвиток.

Втілення програми розвитку професіоналізму дозволило отримати такі результати.

1. Розвиток когнітивного компоненту професіоналізму практичних психологів проявився у таких позитивних змінах: зросла повнота знань про професійну діяльність та її функції, про ефективність як співставлення результатів та витрат; поліпшилися знання про професійну кар'єру та її види, чинники успішної кар'єри; виникло більш глибоке розуміння професійно-особистісної зрілості.

2. Розвиток мотиваційно-ціннісного компоненту професіоналізму практичних психологів проявився у таких позитивних змінах: почали домінувати мотиви досягнення успіху над мотивами уникнення невдач, мотиви творчості над мотивами виконавчої діяльності. Епізодичні, ситуативні спонукання до праці перетворилися у стійкі, довготривалі; спостерігався перехід від вузькорезультативних мотивів репродуктивної діяльності до процесуальних, творчих мотивів. Незадоволеність діяльністю змінюється задоволеністю по мірі досягнення успіху.

3. Розвиток операційно-технологічного компоненту практичних психологів виявився у таких позитивних змінах: покращилися уміння успішно планувати свою діяльність, проводити аналіз досягнень. Розвинулися навички виявляти сильні і слабкі сторони у власній діяльності. Значно покращилося уміння приймати ефективні рішення, всебічно розглядати альтернативи, вибирати оптимальний варіант прийняття рішення та організувати його виконання.

4. На етапі завершення експерименту наступили також кількісні зміни в розвитку професіоналізму практичних психологів. Високий рівень розвитку професіоналізму виявився у 36,3% респондентів експериментальної групи (зріс на

18,1%); середній рівень розвитку проявили 40,9% респондентів (зменшився на 4,5%); початковий рівень розвитку професіоналізму виявився у 22,8% (зменшився на 13,6%). Високий рівень професіоналізму в контрольній групі не змінився, середній – зріс на 4,5%, а низький рівень – зменшився лише на 4,5% практичних психологів.

Отже, розвиток професіоналізму – це процес досягнення позитивних змін у всіх компонентах професіоналізму, які відбуваються при тривалому виконанні практичним психологом професійної діяльності, і забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень вирішення складних професійних завдань у визначених умовах.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити ряд висновків.

1. Розроблено структуру професіоналізму та виокремлено зміст когнітивного, мотиваційно-ціннісного та операційно-технологічного компонентів.

2. Умовами розвитку професіоналізму практичних психологів стало спеціально створене освітнє середовище, яке стимулювало цей розвиток через групові форми та методи роботи, що спрямовані на розширення знань та вироблення практичних умінь і навичок з професійної діяльності, на формування позитивного ставлення до неї. Досягнення належного рівня розвитку професіоналізму прискорився за умови втілення розробленої автором програми розвитку професіоналізму практичних психологів.

3. Ефективність програми забезпечувалася повторним здійсненням діагностичного зрізу рівнів розвитку професіоналізму після формувального етапу експерименту, під час якого використовувалися ті ж методи та завдання, що й під час констатувального етапу експерименту.

4. Очікуваним результатом дослідження стала позитивна динаміка сформованості професіоналізму практичних психологів. Після впровадження програми розвитку професіоналізму, наступили якісні та кількісні зміни в розвитку професіоналізму.

У цілому аналіз отриманих результатів щодо розвитку професіоналізму практичних психологів експериментальної групи говорить про її достатній (вище середнього) рівень сформованості професіоналізму, а це, в свою чергу, є показником ефективної дослідно-експериментальної роботи.

Проте, проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблем щодо розвитку професіоналізму практичних психологів. Психологічні умови розвитку професіоналізму не є чимось незмінним, сталим, при їх апробуванні можливі варіативність, імпровізація, внесення змін в залежності від індивідуальних особливостей практичних психологів, їх соціокультурного контексту життєдіяльності.

Перспективним є розробка програм індивідуального розвитку професіоналізму практичних психологів, розробка методик для діагностики складових професіоналізму.

Література:

1. Гузій Н.В. Категорія професіоналізму в теорії і практиці підготовки майбутнього педагога : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н.В. Гузій; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2007. – 568 с. – Бібліогр.: С. 445–488.
2. Деркач А.А. Психология развития профессио-
нала : учеб. пособие / А.А. Деркач, В.Г. За-
зыкин, А.К. Маркова. – М. : РАГС, 2000. – 124 с.
3. Дружилов С.А. Психология профессионализ-
ма субъекта труда: интегративный подход /
С.А. Дружилов // Ежегодник Российского пси-
хологического общества : материалы 3-го Все-
российского съезда психологов (25–28 июня
2003 г.) : в 8 т. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2003. –
Т. 3. – С. 153–157.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального
развития / Э.Ф. Зеер. – М. : Академия, 2009. –
240 с. (Серия «Высшее профессиональное об-
разование»).
5. Лавриненко С.Л. Психологічні умови розвит-
ку професіоналізму вчителів гімназії : дис. ...
канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та
вікова психологія»/ С.Л. Лавриненко. – НАПН. –
ДВНЗ «УМО». – К., 2013. – 208 с.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма /
А.К. Маркова. – М. : Международный гумани-
тарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
7. Сучасна концепція професіоналізму в публіч-
ному управлінні та підходи до його оцінювання
: наук. розробка / Л.Г. Штика, Л.М. Гогіна, І.І. Ни-
нюк [та ін.]. – К. : НАДУ, 2009. – 40 с.
8. Фонарев А.Р. Развитие личности в процессе
профессионализации / А.Р. Фонарев // Вопро-
сы психологии. – 2004. – № 6. – С. 72–83.

Шулдик А. В. Структура профессионализма практического психолога

В статье раскрыта структура профессионализма практических психологов, освещены критерии, показатели и условия его развития.

Ключевые слова: профессионализм, когнитивный, мотивационно-ценностный и операционно-технологический компоненты профессионализма.

Shuldik A. V. Structure of professionalism of practical psychologist

The author has developed structure of professionalism of practical psychologist, which includes cognitive, motivational and valuable, operational and technological components.

Key words: professionalism, cognitive, motivational significant and operational and technological components of professionalism.